

Жамол Камол Ғазалларининг Анъанавийлик Хусусиятлари

Назарова Дилдора Илхомовна¹

Аннотация: Замоनावий ўзбек адабиётида ғазал жанрининг такомил УЎзбекистон халқ шоири Жамол Камол номи билан чамбарчас боғлиқ. Унинг “Яна кўнглимда ул ой” арузий тўплами арузий тўплами ва олти жилдлик асарларининг “Аср билан видолашув”, “Ёнаётган дала” деб номланган қисмларидан ўрин олган ғазаллар мулоҳазаларимизни тасдиқлаб туради. Мақолада шоирнинг ғазалларига хос анъанавийлик хусусиятлари тадқиқ этилган. Шу асосда Ж.Камолнинг мусажжаъ, мувашшах, назира ғазаллари таҳлил этилган, лирик образларни яратишдаги ворисийлик жиҳатлари ўрганилган.

Ключевые слова: ғазал, “Яна кўнглимда ул ой”, “Ёнаётган дала”, анъана, ғазали мусажжаъ, мувашшах ғазал, назира ғазал, аллитерация, лирик образ.

Кириш. Замоनावий ўзбек адабиётида ғазал жанри таракқиети Жамол Камол номи билан чамбарчас боғланган. Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоир Эркин Воҳидовдан кейин бу жанрда самарали ижод қилган шоир Жамол Камолдир. Шоир ғазаллари “Яна кўнглимда ул ой” арузий тўплами ва олти жилдлик асарларининг “Аср билан видолашув”, “Ёнаётган дала” деб номланган қисмларидан ўрин олган. Шоир ғазаллари мумтоз адабиёт анъаналарини акс эттириши, бадиияти ва новаторона хусусиятлари билан ажралиб туради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Жамол Камол ижоди адабиётшунослигимизда қатор ишлар амалга оширилган. Н.Раҳимжонов, У.Норматов, И.Ҳаққулов, О.Сафаров, Ш.Ҳасанов, Д.Қувватова сингари олимларнинг мақола, китобларига ёзгилга сўзбоши ва тақризлар шулар жумласига қиради. Бинобарин, У.Норматов, И.Ҳаққулов, О.Сафаров тадқиқотларида шоир шеърятига хос хусусиятлар ўрганилган бўлса, Н.Раҳимжонов, Ш.Ҳасанов, Д.Қувватовалар ишларида Жамол Камолнинг дostonчиликдаги изланишларига муносабат билдирилган, “Қуёш чашмаси”, “Варахша”, “Армон” сингари дostonлари таҳлил этилган.

Жамол Камол адабиётимиз майдонига ўтган асрнинг 60-йиллари охирида чарақлаб кириб келди. Бу пайтда шеърятда Э.Воҳидов, А.Орипов, Р.Парфи номлари жаранглаб турарди. Жамол Камол шу шоирларга эргшиб, улардан илҳом олиб адабиёт мадоннида от сура бошлади. Шу маънода шоир шеърятга ўзига даврдош, авлоддош бўлган шоирларнинг бирортасини такрорламайди. Тўғри, унинг аруз ва бармоқда барабар ижод қилиш хусусияти Ўзбекистон Қаҳрамони Э.Воҳидовга яқинлаштиради. Бу адабиётшунос И.Ҳаққулов бу ҳақда ёзади: “Эркин Воҳидовнинг арузий шеърлари атрофидаги баҳс-мунозаралар адабиёт аҳлининг ёдидан кўтарилмаган бўлиши керак. Шўро даврида Эркин Воҳидовгача ҳам арузда шеърлар ёзилган. Аммо Эркин Воҳидовнинг қасида ва ғазаллари улардан моҳиятда ва ифодада бутунлай фарқланади. Шу фарқланиш, яъни арузни янгилаш, очикроқ айтганда, “замонавийлаштириш” тамойили Жамол Камол ғазаллари ва “Қуёш чашмаси” дostonида ҳам ёрқин кўзга ташланади”[1]. Ҳақиқатан, Жамол Камол арузи ҳам “замонавийлаштириш” тамойили асосланган. Унинг бу йўналишдаги ижодий изланишлари натижасида ғазал, мухаммас ва рубоийлар дунёга келди. Қолаверса, анъана бағрида ҳаммиша янгилик яшайди. Бинобарин, дostonни арузда яратиш мумтоз анъана бўлса, Жамол Камол шу анъана асосида янгилик ярата олди. Жумладан, “Қуёш чашмаси” дostonининг рамал баҳрида яратилганлиги – анъана, “Шаҳрибону” дostonининг эса рубоий вазнида яратилганлиги новаторликдир.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Мақолада аналитик таҳлил, қиёсий типологик таҳлил, комплекс таҳлил методларидан фойдаланилган.

Ғазал ўзбек мумтоз шеърятининг етакчи жанрларидан биридир. Замоनावий адабиётда ҳам бу жанр ўз мавқеини сақлаб қола олди. Э.Воҳидов ғазалнависликда ўзига хос мактаб яратган бўлса, Жамол Камол уни муносиб давом эттирди. Шоир ғазалларининг анъанавийлик хусусияти, аввало, унинг шаклида кўринади. Маълумки, ғазал қофияланишига кўра бир неча турга бўлинади. Бу ҳақда адабиётшунос Д.Қурононов ёзади: “...қофияланиш тартиби ёки қофия санъатларининг қўлланилишига кўра ғазали хусни матлаъ (а-а, а-а, б-а, в-а), ғазали қитъа (б-а, в-а, г-а), ғазали мусажжаъ (барча пайтларда ички қофия бор), ғазали зеб қофия (а-а, а-а, а-а, а-а), ғазали зулқофиятайн (а-а, б-б, в-в, г-г); бирор шеър санъати асосига қурилгани ёки яратилиш тарзига кўра ғазали- мувашшах, ғазали-чистон, ғазали-назира, ғазали-мушоира ва б.”[2]. Кўринадик, ғазал ўзининг ички кўринишларига эга. Шу жиҳатдан Ж.Камол ғазалларини кузатганимизда, шоир ижодида ғазали мусажжаъ, ғазали мувашшах, ғазали назира сингари кўринишлари мавжудлиги аёнлашади.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Жамол Камол ижодидаги ғазалларни қуйидагича тасниф этиш мумкин:

1. Ғазали мусажжаъ. Маълумки, ғазалнинг бу кўриниши Заҳриддин Бобур ижодида бадиий такомил топган. Жамол Камолнинг “Бу юртдан” ғазалида ички қофия қўлланган байтлар бор:

¹ Бухоро Давлат Тиббиёт Институти

Бошимда бўйла бир савдо,
Қошимда бўйла бир ғавго,
Бу ғамларни ичга
Ютай дерман, кетолмасман .
Анисим – тош каби болиш,
Ичимда ўтли бир нолиш
У болишда бу нолишдан
Узун тунлар ётолмасман[3]. (193)

Юрт муҳабати билан суғорилган юкоридаги сатрларда “савдо”, “ғавго”; “болиш”, “нолиш” каби оҳангдош сўзлар шоир ғояларини очувчи сифатида ҳам қатнашган. Яъни истиқлолгача бўлган даврда лирик қаҳрамон собик тузумни бошидаги бир савдо, ташвиш, ғавго эканлигини дард билан ёзади. Шунинг учун ҳам унинг бу дардларини тинглаувчи “аниси” – дўсти тош каби болишдир, ундан ўтли бир нолиш чиқади. Шу боис шоир узун тунлар ухломмайди. У “ул маҳбуби жон” истиқлолни интиқлик билан кутади. Зеро, истиқлолни шоир соғиниб кутадигани суюкли ёр тимсолида ифода этади.

Шоирнинг “**Бир гўзал окшом эди**” деб бошланувчи ғазали ички қофияга асосланган:

Бир гўзал окшом эди,
Кўнглим хуш илҳом эди,
Дилда хуш айём эди,
Ораста бир окшом эди.
Бошим узра соябон эрди
Фалакдек муҳташам,
Шода-шода марварид таққан
Яшил ишқом эди [110].

Юкоридаги байтларда поэтик фикр жозибасини таъминлаган “окшом”, “илҳом”, “айём” сўзлари ички оҳангдошликни таъминлашдан ташқари лирик қаҳрамон ошиқнинг маҳбубасини кутган лаҳзаларини ифодалашга хизмат қилган. Албатта, ошиқ қалбига гўзал окшом илҳом солади. Бу илҳом унинг қалбига орзулар солади. Шу боис бу окшомда у байрам, айём шукуҳини ҳис этади. Қолаверса, шоир тоқзорга нисбатан “шода-шода марварид таққан яшил ишқом” метафорасини қўллайдик, бу бадий топилмадир. Яъни шода- шода марварид – узум, унинг “яшил ишқом” – ток новдаларига марвариддай ярақлаб, ҳусн бахш этади. “Тақиш” – инсонга хос ҳаракат. Яна метафора ичида ташхис ҳам яратилган. Узумнинг токда туриши жонлантирилган. Бу тасвир орқали шоир табиатнинг гўзал манзарасини нечоғли теран ҳис этганлигини билиш мумкин.

Боғда гуллар йиғлагай, ҳам булбулим
Жон тиғлагай,
Ҳам шамоллар увлагай мотамсаро,
Сен келмасанг [365].

Юкоридаги сатрлар ҳам ички қофия билан зийнатланган. “Йиғлагай”, “тиғлагай”, “увлагай” феъл-қофиялар поэтик мазмунни юзага чиқаришда очқич вазифасини ўтаган. Яъни лирик қаҳрамон – ошиқ севгилиси ташрифига мушток. Шу боис ошиқ ташхис воситасида унинг руҳий ҳолатини тасвир этади. Бинобарин, маъшуқа келмаса боғда гуллар йиғлашини, булбулларнинг жон тиғлаши, шамоллар мотамсаро увлаши каби ҳолатларда ташхис мавжуд. “Йиғлаш”, “жон тиғлаш” инсонга, “увлаш” эса ҳайвонга хос. Шу руҳий ҳолатлар гулга, булбулга, шамолга кўчирилган. Қолаверса, бунда таносиб (гул, булбул), сифатлаш (мотамсаро увлаш) каби поэтик тасвир усуллари ҳам қўлланилган.

2. Ғазал-мувашшаҳ. Маълумки, мувашшаҳ “кўпинча байт, банд ё мисралар бошидаги ҳарфлар йиғиндисидан бирон исм, сўз, ном ё кўзда тутилган жумлани келтириб чиқариш мумкин бўлган шеърдир. ... У асар марказига улуғланувчи шахс ё нарсанинг ўзини қўяди”[4]. Бинобарин, ғазал-мувашшаҳ ҳам мувашшаҳнинг ички бир кўриниши бўлиб, ғазал шаклида ёзилади. Дастлабки мувашшаҳлар кўпроқ ишқий мавзуларда ёзилган. Замонавий шеърятда эса дўстга, яқинларга ҳурмат рамзини ҳам ифодалаб келади. Жамол Камолнинг мувашшаҳ-ғазали мумтоз адабиётдаги анъанани давом эттирган. Ушбу мувашшаҳ шоирнинг рафиқаси, севимли умр йўлдоши Воҳида аяга бағишланган. Бу шеърнинг ўзига хослиги шундаки, унда ғазал жанри табиатидан келиб чиқиб, исмдаги ҳарфлар байтда ўз ифодасини топган. Чунки бармоқ вазнида ёзилган мувашшаҳларда ҳар бир мисра бир ҳар билан бошланади.

Васлига етган кўнгилнинг

Ишки бор, армони йўқ

Васлига этмаса ул,

Дарди бор, дармони йўқ[99]

Дастлабки байт матлаъ бўлиб, унда шоирнинг Воҳида аяга муҳаббати оловланиб туради. “Васлига етган кўнгил” бунда ошиқдир. Шу боис унинг қалбида ишқ бор, армон йўқ.

Оҳ уриб васлингга етдим

бир қуни, эй соҳира,

Орзуга етган кўнгил

шукронасин поёни йўқ.

“Соҳира” сеҳрли дегани, бу маъшуқа тимсолини ифода этади. Лирик қаҳрамон ошиқ орзусига етгани, маъшуқасига эришгани учун шукрона келтиряпти.

Ҳар қачон боксам юзингга,

юзланур хайрат менга.

Ҳусн элининг сен каби,

бир хуршиди тобони йўқ.

Мумтоз шеърятда ёр гўзаллиги бир қатор ташбеҳлар орқали ифода этилган. Жамол Камол ҳам шу анъанага эргашиб, суюқлисини “ҳусн элининг хуршиди тобони” дея таърифлайди.

Ишқ аро кечган куним

бошимда ҳар дам осмон

Ишқдан айру кунларимнинг

ери бор, осмони йўқ.

Лирик қаҳрамон – ошиқ муҳаббат билан ўтган кунларида осмонни кўради. Осмон бунда ёруғлик рамзини билдиради. Ишқсиз кунларида эса ерни кўради. Ер бунда қоронғулик тимсолини ифодалаб келади. Бунда антоним сўзлар воситасида лирик қаҳрамоннинг кайфияти ифода этилади.

Дур бўлиб кирдинг садафга,

биргадирмиз бир умр,

Даҳр аро бундоқ умрнинг

васли бор, хижрони йўқ.

Юқоридаги сатрларда дур маъшуқани, садаф эса ошиқ тимсолини акс эттиради. Бу шоирнинг ўзига хос бадиий топилмасидир. Ишқдан масрур ошиқ бунда фақат висолни ҳис этади.

Айласам арзи муҳаббат,

неча минг дoston керак.

Ай Жамол, ишқ дафтارين

шарх айламоқ имкони йўқ.

Мумтоз шеърятда ишқ васфига бутун бошли дoston ҳам етмаслиги билан боғлиқ фикр анъанавийдир. Жамол Камол шу анъанани ҳам давом эттирган. Юқоридаги мувашшаҳдаги байтларнинг бош ҳарфлари кетма кет қўйилса, “Воҳида” исми келиб чиқади. Воҳида ая шоирнинг умр йўлдоши. Унинг марказига суюқли ёрни васф қилиш, муҳаббатни улуғлаш руҳи устуворлик қилади.

3. Ғазал-назира. Назира арабча сўз бўлиб, “ўхшаш” деган маънони билдириб, “лирикада эргашиш йўли билан, жавоб ва ўхшатиш тарикасида, адабий мусобақа тарзида ёзиладиган лирик шеър жанри”[5]. Форс-тожик адабиётида бунга синоним сифатида “татаббуъ” термини ишлатилади. Мумтоз шеърятда бирор шоирнинг машҳур ғазали вазни, қофияси сақланиб жавоб ёзиш кўп асрлик анъанага айланган. Жамол Камолнинг “Ўлдан сўр” ғазали Фузулийнинг шу номдаги машҳур ғазалига ўхшатма тарзида битилган. Демак, шоир ғазалчиликдаги ушбу анъанани ҳам муносиб давом эттира олган.

Ши-фо-йи вас/л(и) қад-рин, ҳажр /и-ла бе-мор /ў-лан-дан сўр,

Зу-ло-ли зав/к(и)-шав-қин таш/-на-йи дий-дор /ў-лан-дан сўр.

Ма-фо-ий-лун/ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун/ма-фо-ий-лун
Ла-бинг сир-рин ге-луб гуф-то-ра бан-дан ўз-га-дан сўр-ма,
Бу пин-хон нук-та-ни бир во-қи-фи ас-рор ў-лан-дан сўр.
Гўзи ёшлуларинг холин на билсун мардуми ғофил,
Кавокиб сайрини шаб то саҳар бедор ўландан сўр.

Хабарсиз ўлма фаттон гўзларинг жаврин чеканлардан,
Хабарсиз мастлар бедодини хушёр ўландан сўр.
Ғамингдан шамътак ёндим, сабодан сўрма аҳволим,
Бу аҳволи шаби ҳижрон баним-ла ёр ўландан сўр.
Хароби жоми ишқам, наргиси мастинг билур холим,
Харобот аҳлининг аҳволини хуммор ўландан сўр.
Муҳаббат лаззатиндан беҳабардир зоҳиди ғофил,
Фузулий ишқ завкин, завқи-шавқи вор ўландан сўр.

Демак, Фузулийнинг ғазали арузнинг ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган. “Бемор-дийдор-асрор-хушёр-ёр-хуммор-вор” сўзлари оҳангдош сўзлар сифатида поэтик мазмунни ифодалашга хизмат қилган.

Жамол Камолнинг “Ўландан сўр” назира ғазали ҳам худди шу вазнда яратилган. “Хор-зор-абгор-ночор-инкор-ёр-дор-шунқор-бор” сўзлари ғазалда қофиядош сўзлар бўлиб келган. Шоир Фузулий вазни ва оҳангини тўла сақлаган. Назира назариясида яна бир жиҳат алоҳида таъкидланган: “... мавзу, мазмун ва шаклга ижодий қаралади, бу адабий ходисаларнинг барига давр руҳи ва шахсий услуб муҳри сингдирилади”[6]. Жамол Камолнинг назира ғазалида юқоридаги жиҳатлар акс этган. Яъни шоир мавзуга ижодий ёндашган: Фузулийнинг ғазали соф ишқий мавзуда битилган. Жамол Камол эса унга ижтимоий мазмун бериб, истиқлол мавзусини кўтариб чиққан. Унга давр руҳини, истиқлолга интиқлик туйғуларини сингдирган.

Ва-тан-нинг қад/-ри-ни гур-бат/ э-ли-да

Хор /ў-лан-дан сўр,

Бу гул-шан сех/-ри-ни бир тер/-му-лиш-га

Зор/ ў-лан-дан сўр.

Ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун/ ма-фо-ий-лун

Қарамлик не эмиш дунёда,

Мандин ўзгадин сўрма

Бу кулик,бу қабоҳат дардини

Абгор ўландан сўр[182].

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations)

Кўринадики, Жамол Камолнинг ғазалчиликда мумтоз анъаналарни муносиб давом эттира олган. Бу шоирнинг мусажжаъ ғазал, мувашшаҳ ғазал, назира ғазаллари мулоҳазаларимизни тасдиқлаб туради. Шу билан бирга шоир анъанавийлашган ой, юлдуз сингари лирик образларни яратишда, аллитерация санъатини қўллашда ўзига хос маҳорат кўрсатган. Юқоридаги таҳлил ва таснифлар асосида айтиш мумкинки, Эркин Воҳидовдан кейин Жамол Камол замонавий ўзбек шеърлятида ғазалчиликда ўзига хос ижодий мактаб ярата олди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ҳаққул И. Шеър куйган изҳори. , www.kh-davron.uz.
2. Куронов.Д., Мамажонов З. Ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнашр, 2010. Б.386.
3. Жамол Камол. Ёнаётган дала. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. –Б. 110. (Кейинги мисоллар шу китобдан олинади ва қавс ичида бети кўрсатилади).
4. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик, 2-жилд. Лирика. –Тошкент: Фан, 1992. –Б.189-190.
5. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик, 2-жилд. Лирика. –Тошкент: Фан, 1992. –Б.173.
6. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик, 2-жилд. Лирика. –Тошкент: Фан, 1992. –Б.173.

7. Норматов У...., Ҳаққулов И..., Сафаров О. Улкан шоир ва истеъдодли таржимон. Аср ҳақиқатларининг шеърӣ тараннуми. Китобда: Бухоро адабий ҳаракатчилигидан лавҳалар. –Бухоро: Дурдона, 2015. –Б. 378 391.
8. Раҳимжонов Н. Ўзбек адабиётида поэма. Т., 1986.
9. Сафаров О. Бухоро адабий ҳаракатчилиги тарихидан лавҳалар. –Бухоро: Дурдона, 2015. –Б.380.
10. Қувватова Д. Лирик кечинманинг эстетик табиати //Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. - № 4. –Б. 65-7.
11. Қувватова Д. XX аср иккинчи ярми ўзбек поэмаси. –Т.: Турон замин зиё, 2014. – 176 б.
12. Ҳасанов Ш. Истеъдоднинг рангин жилолари. Шарқ юлдузи, 2009. - № 4. –Б 109-114.
13. Nazarova, D. (2019). THE INTERPRETATION OF EDUCATIONAL IDEAS IN THE POEMS OF JAMAL KAMAL. *Theoretical & Applied Science*, (11), 136-138.
14. Nazarova D.I. The foundation of Kamol Jamol's poems is pain// Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution.- 2020.- №6.– P. 1 – 3
15. Nazarova D.I. Feelings of lyric heroes in Kamol Jamol's work// Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution.– 2020.- №6.– P. 1 - 3.
16. Quvvatova, D., & Nazarova, D. I. (2020). The rubai genre in the works of Jamal Kamal. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, (9), 346-352.
17. Dildora, N. (2021). Genre Features o\
18. Nazarova, D. (2019). Literary Motives of Sufizm and Spiritual, Moral Ideas in the Lyrics of Jamal Kamal. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8. Issue, 3(October 2019), 223.*
19. Nazarova, D. (2019). POETRY OF JAMAL KAMOL. *Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 186-189.*
20. Назарова, Д., & Зойирова, Д. А. (2022). ЖАМОЛ КАМОЛ ДОСТОНЛАРИНИНГ БАДИИЙ ҚУРИЛИШИ. *Scientific progress*, 3(1), 934-944.
21. Nazarova, D. I. (2020). Jamol Kamolning Asru radifli g'azaliga yozgan muxammasi. *Ilim ham ja'miyet. Ilmiy-uslubiy jurnal*, (1), 93.
22. Nazarova D.I. Feelings of lyric heroes in Kamol Jamol's work// Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution.– 2020.- №6.– Pp. 1 - 3.